

A világi magyar nagybirtok története.

— Második és befejező közlemény. —

V. A nagybirtok szerzése.

A nagybirtok szerzőmódjainak a feltárása a nagybirtok történetének a legérdekesebb része. Tulajdonképen a szerzőmód világítja meg a legjobban a nagybirtok történetét. A nagybirtok szerzésének módjairól ugyanis nemcsak azért kell szólnunk, mivel ezek a ma ismertektől eltérők, hanem azért is, mivel a szerzőmódoknak részletei révén az adandó korkép teljesebb, a nagybirtok tulajdonképeni alapja pedig világosabbá lesz. Ezért az olyan birtokszerzéseket sem mellőzhetjük, melyek még ma is léteznek. Azok a módok, melyeken a múltban birtok szerzhető volt, a következők: 1. királyi adomány; 2. örökösödési szerződés; 3. adásvétel; 4. zálogjog szerzése; 5. foglalás; 6. hamis okirat alapján való perlés; 7. bírói tiszt alapján bírság fejében; 8. különféle visszaélés útján való szerzés.

1. A királyi adomány, mint birtokszerzési mód, a történelem alapos ismerete nélkül a legártatlanabb, a legigazságosabb szerzésnek tűnhetik fel. Ha azonban tudjuk azt, hogy a századokon keresztül tartott trónviszályok közepette a diadalt ült új király első és legsürgősebb dolga volt az elődje adományait érvényteleneknek nyilvánítva ellenfeleit birtokaiktól megfosztani és trónkövetelő korabeli híveit velük megadómanózni, akkor kétségtelenül áll előttünk az a tény, hogy a szerzésnek ez a módja sem nélkülözte az erőszak jellegét azokkal szemben, akik a birtokokat elvesztették.

Okmánytárainkban összegyűjtött adományozások legnagyobb része nyíltan be is ismeri ezt aényt. De meg volna ez állapítható e beismerések nélkül is, pusztán abból a ténykörülményből, hogy a trónra lépéseket, a trónviszályokat közvetlenül követő időkben mindig tömegesek az adományozások. Miután a trónkövetelőkhöz a nagyobb adományok reményében sokszor csatlakoztak a király régi hívei, az elhagyott uralkodó hűtlen híveit jószágvesztéssel sújtotta s ezek javait

megbízhatóbb híveinek adta tovább. Természetes, hogy ily trónviszályok idején a legtöbb adományt a királyhoz legközelebb állók nyerték. Igaz, hogy a leginkább szereplő párthívek szenvedtek legtöbbet az ellenféltől. Amint a belháborúk általában, ezek is az ellenfelek kölcsönös megkárosítása, birtokaik felégetése, rabszolgáik, marháik elhajtásából álltak. A szenvedett károkért újabb adomány volt a jutalom. Ha pedig a háború folyamán valakit megölnek, a győztes király vagy az utóbb trónra kerülő követelő az elhunyt családját a gyilkos jószágaival kárpótolta. Ily esetben az adománylevél a legmérebben elítéli a pártba tartozott megölését, míg az életben maradt és megadományozottak öldökléseit hű szolgálatoknak minősíti.

A hivatalos történetírás ennek dacára azt tanítja, hogy adományrendszerünk kiváló előnye, a „nemzet alkotmányos érzésének fényes bizonyítéka”, hogy az adománylevélbe mindig bele volt foglalandó az a *iustum servitium*, amelyért valaki ez adományt kapta. Az adományleveleket vizsgálva már most érdemes e szolgálatok közül néhányat felsorolni. Így IV. Béla 1262-ben az unokája születése hírért hozó hírnöknek több falut adományoz; unokája dajkjának pedig három falut. Találunk olyan adománylevelet, melyben az adományozás indoka az, hogy a megadományozott a királynő keresztfia. Nem beszéltem azokról az adományokról, melyeket a külföldről behítt lovagok nyertek. Érdekes, hogy különösen a XV. században egy-egy, a család megszakadása miatt a királyra szállt birtokra valószínű pályázat indult. Ilyenkor a király belső emberei nyerték el az adományt, akiknek a haza körül ugyan minél kevesebb, de a király és családja szolgálatában annál több érdekük volt.

Előfordul a XV. század végétől kezdve az oly adomány, melyet a megadományozott a király, mint az állam fejétől, vagyis az ország szükségleteiről gondoskodó személytől, valamely követelés fejében kap. Így pl. 1478-ban a német Morgenwerder királyi főpattantyúsmester Rohonc várát 8 faluval kapja 5000 frt sallárium fejében.

Az adományozások egyik tipikus esete az is, amikor a megadományozott valamely főpapnak rokona és ennek érdemeire való tekintettel nyeri az adományt. Ilyen adományokkal már az Árpádok korában találkozunk, a vegyes házbeli királyok alatt pedig gyakoriakká lesznek. Ily adományokat nyertek a Bancsa nemzetségbeli István esztergomi érsek (1242—52.) rokonai, akik az akkori megyék legdagabbjában, Barsban nyertek adományt. Ilyenek a Beicz nemzetségbeli Farkas győri püspök unokaöccse részére IV. Béla által tett adományok. Ilyenek a XV. századbeli Matucsina Gábor kalocsai érsek fivére részére tett adomány.

A sok trónviszály közepette az adományok némely családra valószínű omlottak, így pl. a Garai család a XIV. és XV. században 46 uradalmat kapott adományul. Ennek a sok adománynak előfeltétele természetesen a sok birtoktól való megfosztás is volt. Ugyannyira, hogy a nagybirtok történetének az első korszakában az uradalmak a nemzetségi jog dacára 20—25 évenként változtatják a tulajdonos-családot. A birtokállapot e miatt s azért, mert a király nem egyszer, de kétszer is eladományozta ugyanazt a birtokot, bizonytalan; amit még

fokozott az a körülmény, hogy az adománylevélnek nem mindig sikerült érvényt szerezni, mert a hűtlenség nyilvánított s így jószágvesztéssel sújtott az új adományost nem engedte birtokba. Ily esetek még Mátyás alatt is nagyon gyakran fordultak elő; az Árpádok alatt, valamint Zsigmondig, csak Lajost kivéve, ilyen esetben a hűtlenség nyilvánítottat az ellenkirály úgy is azonnal védelmébe vette.

A királyi udvarban alkalmazottak száma az Anjouk óta nagyon megszorodott s Mátyás udvara már tele van kamarásokkal, akik az adományok egy nagy részét elviszik az országos külső tisztek elől. Nem ritka, hogy ilyen kamarás vagy komornyik, amint soká nevezik, 8—10 falut is kap. Így 1470-ben Kis Tamás királyi kamarás Harsány várát 8 faluval kapja. Az udvarnál nagyobb tisztséget viselők még többet, így 1480-ban Váradi Péter kancellár és Nagybecsei Orbán kincstartó 21 falut kap.

Minél nagyobbá válik az udvari intrika befolyása, annál több oka is keletkezik a birtokelkobzásnak, melynek elveit az egyház siet megállapítani, amit arra használ fel, hogy a vele szemben elkövetett legkisebb cselekmény büntetése is a jószágelkobzás. A XV. és a megelőző századok felfogásával még megegyeztethető az, hogy a honárulás, hűtlenség és felségsértés, emberölés, hamis okmánykészítés, hamis pénzverés, házrarontás, hatalmaskodás büntetése a jószágvesztés legyen, de miért büntessék jószágvesztéssel azt is, ha unokatestvérek kelnek egybe, vagy még távolabbi rokonok, s miért legyen jószágelkobzás a büntetése minden kánonellenes házasságnak? Ily esetben az kapta meg az illető birtokát, aki följelentette az esetet, szintúgy az esetben is a följelentő kapta a birtokot, ha a magszakadást a rokonok be nem jelentve ülték a magvaszakadt örökébe.

A XV. század második felétől kezdve a királyra szállt birtokok után megindult kérvényezési eljáráskor a birtokra örökség címén jogot tartók már a kérvényezés alatt érvényesíthették jogukat s tiltakozhattak a felkérés ellen. Ez a körülmény, hogy az örökösöknek tulajdonképpen a királyi intézkedés ellen kellett tiltakozni, kétségtelenné teszi, hogy a birtokviszonyok bizonytalanok. Amit a király maga is fokozott, mért Mátyás alatt is nem egyszer megesett, hogy már eladományozott birtokot újra másnak adott.

A Habsburgok alatt az adományozásokra legtöbb alkalom egy-egy lázongás alkalmával volt. Ilyenkor a résztvevők birtokait mindig elkobozták és kedvelt híveiknek adták. Ha a lázadóknak sikerül megmenekülni, Erdélybe mennek, ahol ugyan nem kapták nagy kárpótlást, de legalább biztonságban voltak.

Az erdélyi fejedelmek udvarában is úgy folytak a dolgok, mint a császáriban, az udvarban levők itt is nagyon könnyen és nagyon sok adományt kaptak, mert hiszen azt, hogy valakinek érdeme van rá, csak mondani kellett, de nem bizonyítani. Itt is találunk tehát nagy szerzőket, a fejedelmek közt II. Rákóczy György, akit a világ leggazdagabb fejedelemének tartottak és Báthory, a főurak közül Gálffy János a XVI. század végén, Béli Pál a XVII. században.

A törökök visszaszorításával főlzabadt birtokokra nézve nagyon sokszor nem tudták az udvari emberek jogcímüket a bíróság előtt bizonyí-

tani, ilyen esetben a király új adománylévéllel segít rajtuk, hogy kik a kedvencek, azt az adománylevelek árulják el. Nagyon sokszor olvassuk Savoyai Jenő nevén kívül Nádasdy, Brenner, Károlyi, Caraffa, Pálffy, Eszterházy, Kéry, Koháry, Hunyady, Stahremberg, Trautsohne herceg, Erdődy, Szapáry, Heisler, Coprosa, Lynnburg-Styumb, Széchenyi neveit, akik a XVII. század végén, a XVIII. század elején s a töröktől visszafoglalt, a „lázadó” Rákóczytól elkobzott birtokokból nyertek tekintélyes adományt. Ezenkívül az idegeneknek egész sora kap tekintélyes adományt. Különösen az ezredparancsnokok, akiknek zsoldjával a kincstár hátralékban lévén, zsold iránti igényüket egy-egy nagyobb birtokadománnyal elégítette ki.

2. Az örökösödési szerződés sem mindig olyan ártatlan természetű, mint az elnevezésből következtetni lehetne. Az ingatlanok a nemzetség javára lévén megkötve, az egyes birtokban levő nemzetségtag azok felett nem rendelkezhetett a többi örökösödésre jogosult beleegyezése nélkül. E megszorításon kívül a királyi jog is akadályos volt az ily szerződéseknek, mert minden ily szerződéshez a királyi beleegyezésére is szükség volt. Könnyen érthető, hogy csak az oly szerződések nyerték meg a király jóváhagyását, melyek valamely hatalmas híve érdekében jöttek létre, mert hiszen a jóváhagyás a rászállandó ingatlan birtokról való előzetes lemondást jelentette a királyra nézve. Ami pedig az ily szerződéseknek létrejövetelét illeti, az rendszerint a hatalmas úr kényszerítő befolyásának hatását viseli magán. A perek érdekében az udvarnál eljáró felek, a hűtlenségi büntetés elengedéséért közbenjáró rokonok, az egyházi javadalmakért pályázók, az egyházi büntetések száz fájának elengedéséért kérvényezők, a hatalmas szomszédok által sanyargatott özvegyek mind kész prédái az udvari tiszteteknek, méltóságoknak, főpapoknak. A közbenjárásnak, melyet magukra vállaltak, mindig nagy ára van, s az örökösödési szerződés sokszor teljesen elhomályosítja azt a körülményt, hogy az átengedendő javak megvesztegetésre valók. A szerződés sokszor oly ártatlan formájú, hogy kölcsönös kedvezésnek látszik, sőt a legtöbb esetben az áldozat az okiratban a legmélyebb hálaérzés hangján szólal meg a neki részül jutott nagy szerencséért. Ez utóbbi körülmény annál érdekesebb, mert határozott cáfolata annak az álláspontnak, hogy a hatalmas urak nem is voltak tudatában annak az erkölcstelenségnek, melyet elkövettek. Az ily szerződések virágkora a nagy uradalmak uralkodásának korába esik, amelyben a Hunyadiak, Garaiak, Cilleiek stb. döntötték el az ország sorsát.

Minden méltóság viselője s a leggazdagabb is köt örökösödési szerződést. Kisvárdai István kalocsai érsek Töttös Lászlóval 1466-ban örökösödési szerződést köt s ennek alapján Töttös Lászlónak nemso-kára bekövetkezett halála után Bodrogbán 21 falut és Baranyában tekintélyes uradalmakat örököl. A Garaiak Berzáti Miklóssal, a Héderváriak Tamási Henrikkel, a Bánfyak Delfi Gergellyel kötnek ez időben hasonló szerződéseket és mindig az erősebb, a hatalmasabb szerződő fél örököl a gyengébbtől. Vannak olyan előkelő méltóságot viselők, akiknek az ily úton való szerzésben, hogy úgy mondjuk „hihetetlen” szerencsájuk van, mindig a másik szerződő fél hal meg előbb.

Ilyen Szatmári György esztergomi érsek (1457—1524.). A többi nagyszerző birtokai is tekintélyes részben így jutottak tulajdonosaikhoz. Az a körülmény, hogy az örökösödési szerződéseknek, vagy hogy még szebb nevét hangoztassuk, a testvérré fogadásnak célja mindig a másik vagyonának megszerzése, maga után vonja azt, hogy e szép hangzású szerződések a viszály csiráját is magukban viselik, amint azt a legkimagaslóbb nagybirtokos család, a Hunyadiak történetéből nagyon jól tudjuk. E viszályokat természetesen más szemmel fogjuk megítélni, ha az ily szerződések tulajdonképi célját ismerjük.

A Habsburgok uralmának erősödésével s a nagybirtokosok és az erdélyi fejedelmek hatalmának csökkenésével az örökösödési szerződések folyton kevesbednek, mert a királyi hatalom növekvése a királyi jog elismerésével jár, ami az ily szerződéseket megnehezíti. A *neoacquistica commissio* korában pedig alig találkozunk még uradalmakra létrejött örökösödési szerződéssel.

3. Adás-vevés útján való szerzése uradalmaknak nagy ingó vagyonot tételez fel. Oly korban, amikor a kereskedelem szinte lehetetlen és ismeretlen, tehát a nagybirtoknak kialakulása korában az adás-vevés útján való szerzés ismeretlen. Kisebbségi ingatlanokat vesznek, azonban az okiratok e tekintetben nem mindig megbízhatók, mert nagyon sok esetben más ügylet elpalástolására használják e formát, vagy pedig kényszerítve írtatták alá a szerződést. Az ily visszaélések oly gyakoriak voltak, hogy már 1291-ben törvényt hoznak az ily szerződések megsemmisíthetése érdekében.

A kereskedelem jelentőségének emelkedése a XV. században legalább egyeseknek nagyobb ingó vagyon szerzését teszi lehetővé s így uradalomnak adás-vevésével már találkozunk e korban. Különös jelenség azonban, hogy a vásárlók közt majdnem kivétel nélkül csak főpapokkal vagy külföldiekkel találkozunk, olykor városi polgárokkal, akik nemességet nyernek, és ami jellegzetes, főpapok alkalmazottjaival. Első helyen állanak a vevők közt az esztergomi és kalocsai érsek. Minél ismertebb valamely főpap, annál többet szerzett, így Pázmány Péter nemcsak bel-, hanem külföldön is tekintélyes birtokokat vásárolt hozzátartozóinak. Sok főpap a neki jutott nagy jövedelmet régen elveszett családi jószágainak visszavásárlására fordította így Matuszinai Gábor kalocsai érsek, mások új oligarcha családokat alapítottak azzal, hogy testvéreik részére folyton új s új jószágokat szereztek. A királyi kincstartók és más föméltóságok is gyakran szerepelnek a vásárlók közt. A Habsburgok alatt s különösen a *neoacquistica* korában a föméltóságok elmaradt fizetésük fejében kaptak egy-egy uradalmat. Az ily kielégítési mód jogi természetét nem tisztázták, mert az ily birtokszerzés egyszer adományként szerepel és a donacionális könyvben van, máskor pedig csak a kamarai iratokból állapítható meg.

4. A zálogjog szerzése útján beálló tulajdonszerzéshez épen úgy kell ingó vagyon, mint az adás-vevéshez, tehát ugyanegy korban találkozunk vele. A zálogjog szerzése esetén a zálogos hitelező egyúttal a dolog birtokosává válván, az okmányok könnyű elveszésére való tekintettel a hitelező sokszor megmaradt az ingatlanban s így tulajdonosává lett. Jog szerint persze nem ment a szerzés ily egyszerűen,

de mert a tulajdonosnak a birtokban ülöt ki kellett perelnie s ehhez bizonyíték kellett, mégis könnyen ment. Ezenkívül nagyon sokszor látjuk azt, hogy a zálogos hitelező a zálogban tartott ingatlanra adományt kap. A zálogos hitelezők közt persze ugyanazokat találjuk, mint a vásárlók közt.

Az ingatlanok értékéről fogalmat adhatnak azok az összegek, melyeket egy-egy uradalomért adtak. Így 1455-ben Országh Mihály királyi főajtónálló Gyöngyös város felét és 5 falut 40.000 frtért zálogba veszi, 1461-ben Mátyás adományul adja neki. Ugyanez a főajtónálló mással együtt Tari György összes birtokait zálogba veszi, utóbb a királytól adományul kapja.

Különösen a következő korszakban szokássá lett valamely jószág adományozása helyett a jószágot zálogadás alakjában átadni olyképen, hogy jóllehet a birtokba vételkor nem adott a birtokba vevő kölcsönt, a tulajdonos mégis csak meghatározott összeg fizetése ellenében vehette vissza. A jutalmazásnak ezt a módját a vegyesházi királyok és később az erdélyi fejedelmek választották nagyon gyakran. Azt, hogy ilyen alakban jutalom s nem zálogszerződés forog fenn, rendesen inkább csak a felek egymáshoz való viszonyából állapíthatni meg.

5. A foglalás a tulajdonjognak azon bizonytalansága mellett lehetséges csak, mely viszonyainkat az egész középkoron át jellemzi. A mások ingatlanának elfoglalása oly megszokott, hogy az ország első méltóságai és főpapjai ezt ép úgy megteszik, mint valamely hűtlenségbe esett rabló. Az állandó trónviszályok alatt a foglalás az ellenfél gyengítésére vezetvén, a trónon ülők és trónra kívánczók helyeslésével történt mindaddig, míg a foglalás nem saját párthíveit gyengítette. Míután nem egyszer ez is előfordult, a királyok vagy ellenkirályok is kénytelenek voltak a foglalók ellen fellépni. E fellépést természetesen az a körülmény döntötte el, hogy a foglaló vagy a sértett volt-e kívánatosabb párthíve a királynak vagy ellenkirálynak.

A tulajdoni viszonyoknak ez a bizonytalan volta, mely állandó remegésben tartotta a kisebb birtokú nemeseket, védelemre is készítette őket. Ily védelmi mód a védszövetségek kötése. III. Endre korából ismerünk ily szövetséget, melyet a sárosi nemesek kötöttek egymással és a Somosyakkal. Ebben ígérk az utóbbiaknak, hogy mindenki ellenében megvédik, kivéve Amadé nádor ellen. Különös, hogy ezt az egyet kiveszik, ha azonban tudjuk azt, hogy az ország északi része egészen Amadéé, akkor könnyű megérteni, hogy miért nem akartak evvel a hatalmas úrral összeütközni.

A sokszor hangoztatott közszellem és hazafiságnak fényes példáit szolgáltatja a történelem épen a foglalásokkal kapcsolatban. Semmiféle országos veszedelem, külellenség támadása nem vetett ennek gátat, így 1285-ben a tatárok utolsó betörése alkalmával Szászi Miklós megtámadta Hangonyi Mátét Berényben s a várat s uradalmát elfoglalta. IV. László emiatt 210 márka büntetésre ítélte, de a földeket nála hagyta. A nagybirtokosok persze nemcsak a kisebbektől meg egymástól foglaltak, hanem a királyéból s innen már az Árpádok korában az állandó viszály a király s a nagybirtokosok közt s illetve innen van az, hogy az országnak állandóan két királya van.

A foglalás egy gyakori s különös esete az oly eladományozott birtokok elfoglalása, melyekre vonatkozó adománylevelet a megadományozott befolyás és vagyon hiányában nem volt képes kiváltani. Ily esetben a foglaló helyzete különösen ha udvari ember volt, nagyon könnyű volt. Egyáltalán mindig úgy áll a helyzet, hogy valamely befolyásos nagybirtokostól sohasem sikerült az egész elfoglalt birtokot per útján visszaszerezni, hanem rendszerint egyezséget kötött a sértett, melyben birtoka egy részével elégedett meg.

A foglalások gyakoriságáról fogalmat adhat az a kis áttekintés, melyet az 1260-ik és 1330-ik évek közti időre vonatkozólag összeállítottam, mindig csak a főméltóságokat viselők foglalásait véve számba, tehát a nádor, tárnokmester, bánok és udvari méltóságokét. E 70 évi időszakban persze csak olyan foglalások szerepelnek, melyek miatt vagy pert indított a sértett, vagy kárpótlást kapott a királytól. E foglalások száma 49. Kicsinek látszik talán e szám. De ha figyelembe vesszük, hogy a magasabb hivatalokat viselők közé nem számított komesek, és a hivatalnélküliek foglalásait ide nem számítottuk, s azt, hogy nem minden foglalásról van okiratunk, akkor nem fogja senki keveselni. Nincsenek továbbá e számban az adományokra vonatkozó okiratok elrablásának esetei sem, melyek a XIV. század fordulóján mint új divat keletkeztek.

Emellett nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a nagybirtokosok már korán a király javait is elfoglalják s hogy a királyoknak ezzel szembeni védekezése nagyon sokszor balul üt ki, mint II. Endréé.

A foglalás mint szerzősmód a legnagyobb szerepet addig játsza, amíg az ország közbiztonsági állapotai nagyon bizonytalanok, fokozatosan csökken a közbiztonság emelkedésével s így teljesen csak a *neoacquistica commissio* korában szűnik meg. Szerepe a nagyuradalma uralma korában és a törökök elleni küzdelem idejében sokkal nagyobb, mint azt gondolni lehetne. A XV. század még valóságos nagybirtokosok közti háborúk kora. Hédervári Lőrincz Újlaki Miklós ellen hadat vezet s kiveri Kaposvár birtokából 1445 körül, a Hunyadiak a Brankovicsook, Garaiak, Cilleiek s mások elleni küzdelme is folytonos foglalásokkal járt. A szerzésnek ez a módja a következő két században is folytatódik, csakhogy ezekben a királyi várparancsnokok a foglalók. Nem egy panaszt olvasunk emiatt, Zrínyi Miklós, Dobó István, Horváth Markó, Balassa Menyhért s a többi hősként tisztelt várnagy ellen.

Az erdélyi fejedelmek és a királyok közti viszályok csak fokozták a foglalások lehetőségét, mivel e korban is még teljes mértékben érvényesül az az elv, hogy az ellenfél vagyona elfoglalható, elkobozható. A foglalás útján való szerzés oly mértékben meghonosodott, hogy még a török kiűzése után sem szűnik meg, mert ekkor meg a katonai parancsnokok foglalnak, igaz, hogy ezek uratlan területeket, azonban a *neoacquistica commissio* legalább részben mindig visszaveszi az így elfoglalt területeket, vagy legfeljebb annyi előnyt ad az ily foglalónak hogy biztosítja részére a vételnél az elsőséget. A vételárat a legtöbb esetben a hátralevő zsold beszámításával egyenlítették ki.

6. A hamis okirat alapján való szerzés a nagybirtok történetének második korszakában vált különösen gyakorivá. A használt okiratoknak ugyan nagyrésze már az első korszakban is hamis, azonban nem tudjuk, hogy miképpen jutottak a tulajdonosok az ingatlanokhoz, valószínű, hogy a szerzés más jogtalan módjait iparkodtak igazolni. Ha végig nézünk az egyházi alapító leveleken, megdöbbenő, hogy a XI. és XII. század elejéről mennyi adománylevelé hamis. Ezek közé tartoznak: a pannonhalmi, a zalavári, a bakonybéli, a tihanyi, a garamszent-benedeki, a madocsai apátságok adománylevelei, tehát csupa hiteles hely adománylevele, nem beszélve a nyitrai káptalan, pécsi egyház és számos más adományleveléről.

A XV. századot megelőzőleg nem tudjuk az egyes birtokok e jogellenes szerzésalapjait megállapítani, s későbbi időből is inkább azokról az esetekről van tudomásunk, amelyekben a hamis okirat használatát azonnal megállapította a bíróság. Az okiratok hamisításának elterjedése magyarázza meg azt, hogy ugyanegy birtokra sokszor négy-öt család tart igényt. Igen sok esetben a pernek végét szakítandók egyezséget kötnek annak a birtoknak a mikénti felosztására, melyre egyiknek sincs joga.

A hamis okirat használatát már korán iparkodtak megakadályozni a rá kiszabott szigorú büntetéssel, amennyiben a törvény szerint a hamis okirat használása jószágvesztést vont maga után. A hatalmas urak ellenében persze ezt a szabályt soha sem foganatosították, sőt ez a büntetés lehetővé tette, hogy ők, akik rendszeren bírók voltak, még szerezzenek, azzal, hogy valamely okirat eredetiségét kétségbe vonva, a használó peres fél sietett nekik a jószág elvesztéstől való félelmében egy-egy ingatlan darabot felajánlani. Szinte megállapítható az ily és más hivatali visszaélés útján szerzett birtokok büntetendő jogalapja abból, hogy az ország távoleső vidékein kisebb ingatlana van és sehol egy-egy hatalmas uradalma.

A hamis okirat alapján való szerzés a törökkel való küzdelem korában nagyon megritkult, majd mindinkább tűnik, s az írástudás terjedésével mind bajosabbá lesz, mert az ellenőrzés lehetősége növekszik.

7. A szerzésnek egy később teljesen elavult módja a bírói tisztből kifolyó szerzés, mely az alapon illette a bírót, hogy ha a megidézett a bíró idézésére nem jelent meg, a per tárgyának $\frac{2}{3}$ része a bíróé, $\frac{1}{3}$ -a a felperesé. Olyan esetekben már most, amikor az alperes magatartása miatt a királyi bíróság előtt megjelenni nem mert, az országbíró sokszor kapott részt az alperestől perelt jószágban.

8. A különféle visszaélések segítségével szerzett vagyon forrását a legnehezebb megállapítani, mert a visszaélések nagyon nehezen felfedhetők. A történelem arra a kétségtelenül megállapítható tényre tanít, hogy a múlt erkölcsői a jelennel szemben alacsonyabbak, megbízhatatlanabbak, sőt a legtöbb esetben nem is erkölcsök, hanem túrt erkölcstelenségek. A visszaélések útján való szerzésről nem is kellene a fentiek után külön pontban beszélni, hiszen az eddigi szerzésmódok is visszaélések. Amikor tehát külön visszaélés alapján való szerzésről szólnunk, csak a hivatalos minőségben elkövetett visszaélésekről beszé-

lünk. Nem soroljuk fel azonban ezeknek sokféle faját, csak néhány példát emelünk ki.

Szatmáry György (1457—1524.) a későbbi esztergomi érsek pécsi püspök korában elnöke volt a király személyes bíróságának egy perben, melyet egy bányatársaság ellen indított Besztercebánya város. A bányatársaság élén sógora, Thurzó Elek állt. Besztercebánya városát meghallgatás nélkül elutasította a bíróság.

Kollonics szintén esztergomi érsek, a *neoacqaistica commissio* elnöke a német lovagrenddel közösen megvette a Jászkún területet, 8□ mértföldet. A terület értékét a bizottság 700.000 frtban állapította meg, a bizottság egy későbbi ülésén Kollonics leszorította a vételárat 500.000 frtra. Az adás-vevési szerződésben csak a lovagrend szerepelt vevőként, ő külön szerződött a lovagrenddel. A lovagrend mint vevő és a bizottság mint eladó közti szerződést Kollonics írta alá. Vagyis vevő és eladó egy személyben. Ráadásul pedig a vételárnak 250.000 frtnyi ráeső részét a kezelésére bízott alapokból sikkasztotta.

Kétségtelen, hogy ilyen visszaélések nemcsak a múltban fordulhattak elő, de az is bizonyos, hogy akkor nyíltabban, szabadabban történt, mint ma.

Összefoglalva a szerzőmódokat, megállapítható, hogy a nagybirtok szerzésének alapja előbb az erőszak s utóbb az erőszakon kívül a visszaélés. Ezekből a forrásokból fakadt az az óriási gazdagság és hatalom, mely az országot leláncolta, megbénította, hogy minden előnyt a legnagyobb uradalmaknak biztosítson. Hogy az ehhez, használt eszközei ugyanolyanok voltak, mint a nagybirtok szerzésének eszközei, az természetes.

VI. A nagybirtok méretei és termelési módja.

A már ismertetett szerzőmódok közül kész nagybirtokot leg többször az első, az adományozás teremtett, a többi szerzőmód inkább az uradalmak kikerekítésére, nagyobbítására szolgált. Az adományozások leghívebb világot vetnek a királyok hatalmi törekvéseire. Hihetetlen kiterjedésű adományokat kaptak a király hívei, hogy csak néhányat említsünk, mert hiszen mind felsorolni lehetetlen, ötletszerűen felvágjuk tehát az okmánytárak valamelyikét, ilyen adományokat találunk benne, mint a következők: a XII. század végén vagy a XIII. század elején Prügy a sáros megyei makovicai járás területének felére tehető területet, 300—320 négyszögkm., azaz 50—60.000 kath. holdnyi területet kapott. Geregye Pál országbíró IV. Bélától Biharban több adományt kapott, úgy hogy birtokai Brátkától Kis-Jenőig, a Sebes-Körös egész jobb partját elfoglalták s a mai Kolozsmegyébe is átnyúlva 220—250 ezer holdra terjedtek. A XIV. század elején Széchenyi Tamás országbíró Károlytól egy 120.000 holdra tehető területet kap, majd Gyöngyös városát, s utóbb még 38 falut, melyek egész területét meghatározni lehetetlen.

Ilyen adományozások mellett könnyen érthető, hogy a nagybirtokok terjedelme egészen más, mint a maiaké. A XV. s több századdal később is még középirtok volt az, ami ma nagyuradalom.

Olyan nagy uradalmak egy darabban mint akkor pedig ma már nincsenek. Nem beszélve a legnagyobb birtokokról, melyek országrészekre terjedtek, csak egynéhányat fogunk kiemelni, hogy az ez időbeli nagybirtokok méreteiről némi képet adjunk. IV. Béla alatt a Kompolty családnak Hevesben és a Jászságban 120—140 ezer holdra tehető uradalma van. Lipóci Demeter II. Endre korában Kálmán orosz királytól a lipóci uradalmat kapja Abaújban, mely 130.000 holdra tehető. Szár Detrének a XIII. század második felében csak a pelsőci és berzetei uradalma 200.000 holdra terjedt, pedig ezenkívül is még számos faluja volt. A Csanád nemzetség Belenik ágának 54 faluja volt a század második felében Temes, Torontál és Csanád területén a században már 104 faluja volt 200.000 holdra tehető területtel.

Lehetetlen minden család birtokait s még inkább lehetetlen e birtokok kiterjedését megállapítani. Csupán valamelyes homályos képe nyújtható annak, hogy milyen volt a világiak közt a vagyoneeloszlás. De az egyháziakra vonatkozó adatok hiányában a kép nem teljes.

A XIV. század első felében úgy Wertner, mint Karácsonyi idevágó számításai szerint körülbelül 3700—4000 község volt a nemzetségek kezén, a nemzetségek száma pedig 105. Az egyes nemzetségek közt pedig a községek következőleg oszlanak meg; 1449 község 6 nemzetségre, tehát mindegyiknek több van mint 200 községe, 926 község 6 nemzetségre; vagyis jóval több a községek felénél, 2375 község 12 nemzetségre, a kisebbik fele pedig 93 nemzetségre. A birtokeloszlásnak ez a módja történelmünk nagyon sok eseményét megmagyarázza, illetve azt, hogy a történelmi művekben leírt eseményeknek mi volt a tulajdonképeni oka. A birtokeloszlás ily lehetetlen volta magyarázhatja meg egyedül azt is, hogy történetíróinktól, akik mind individualista történetet írnak, soha sem hallunk egyebet, mint azt, hogy mit csináltak a királyok és nagybirtokosok. Minden korszakban leírják, hogy az ország mely része, melyik nagybirtokosé, de azt sohasem olvassuk, hogy mennyire volt egy-egy kisbirtokosnak, középbirtokosnak.

A fentemlített 93 nemzetségből 15-nek 50-től 100 községe volt; 24 nemzetségnek 20-tól 50 községig terjedő birtoka. Kétségtelen azonban, hogy a községek száma nem mindig ad képet arról, hogy milyen kiterjedésűek valakinek birtokai, mert a községek nagyon különböző nagyságúak és határuk nagyon különböző kiterjedésű. Az ország közepétől északra elterülő dombos vidék a mai Bars, Hont, Nógrád, Heves, Borsód, Fejér, Pest-Pilisnek dunántúli része, általában a Dunántúl és Tiszáninnen népesebb, több községű, mint az ország többi része. A községekből való nagyobb szám itt ugyanakkora területet jelent, mint az Alföld és Erdély. A földművelés e részeken előbb terjedt, s így az állattenyésztés jelentősége háttérbe szorult. A falvak elhelyezkedése mindenütt még a vizek szerint igazodik. Ahol nincs víz, ott nem található falvat sem.

A fenti kép a társadalomgazdaságtannak avval a tanításával, hogy előbb a termelésre kedvezőbb s azután a kevésbé kedvező területek kerülnek művelés alá, ellentétet mutat, de azért ez ellentét nem forog fenn, mert a kedvező helyzet nem egyedül a föld minőségétől,

hanem a lakossága egyéb irányú szükségleteinek kielégítésétől is függ, és függ a támadások elleni védekezés lehetőségétől, az árvizek, a vadak és egyéb veszélyek elkerülésének lehetőségétől. Ezért nem csodálkoztunk azon a tényen, hogy a dombos vidék népesebb, mint az Alföld rónái.

A birtokok értéke nemcsak kiterjedésük, hanem inkább művelésük módjától függ, épen azért vizsgálunk kell, hogy milyen művelési módokat találunk az e korbéli birtokokon, s azt, hogy milyen arányban oszlanak meg a rabszolgák és szabad alkalmazottak az egyes művelési ágak közt. Világi nagybirtokra vonatkozó adatunk nem lévén, csak egyháziakra vonatkozó adatokat közölhetünk, melyek azonban nem tükrözik vissza hűen a kor jellegét, mert az egyháziak birtokait sokkal belterjesebben művelték, mint a világiak.

Azok az adatok, melyeket a legrégibb korbéli okiratok feltüntetnek, ezenkívül még teljesen megbízhatatlanok is. Acsády idézi pl. a pécsváradi apátság 1015. évi alapító-leveléből a művelési ágak szerinti felosztást. Ezek az adatok azonban nem adhatnak képet arról, hogy milyen volt az István korabeli nagybirtok szervezete, mert *a)* az alapító-levelé gyanús; *b)* a pécsváradi apátság már István uralkodása előtt létezett.*) A vonatkozó adatok tehát valamely későbbi korszak képét adják. A pécsváradi apátságnak volt: 200 katonája, 156 lovas; 409 szekeres szolgája, 110 vincellérje, 36 szántóvetője, 12 méhésze, 20 vasbányásza, 50 halásza, 10 kovácsa, 6 kádárja, 12 esztergályosa, 9 sütője, 10 szakácsa, 3 fazekasa, 6 szíjgyártója, 5 hírnöke, 8 kerékgyártója, 3 molnárja, 13 csordása, 3 lovásza, 3 gulyása, 3 kórházi szolgája, 3 betegápolója, 3 harangozója, 6 fürdőse, illetve ugyanannyi család.**)

Az egyes falvakban található szolgacsaládok foglalkozásáról a tihanyi apátságnak 1211-ből keltezett jószág megerősítését tartalmazó okirata ad képet. Ez okmányból kitűnik, hogy a legtöbb községben csak egyféle foglalkozást űzők laktak, némelyikben két, de ritkán lakik együtt háromfélénel több foglalkozású. Ez összeírásból láthatjuk, hogy a fenti foglalkozásokon kívül a kályhafűtés, papokat gyülekezetre hívás is külön foglalkozás volt.

Külön vizsgálva már most a termelés körül foglalkoztatottakat és a házi teendőkkel megbízottakat, azt látjuk, hogy a termelés körül 26—30-féle foglalkozást különböztettek meg, a házi teendőket pedig 20—22-féle szolga látta el.***)

A birtokok művelési módjáról fogalmat adhat a művelési eszközök s különösen a rendelkezésre álló állatok száma, ezekről azonban vajmi keveset tudunk. A pécsváradi apátságnak alapításakor már volt 41 faluja, István királytól kapott 1464 juhot, 137 sertést, 62 kecskét, a pannonhalmi apátságnak 1083. körül volt 30 faluja, 1300 juha. Az állatszámot más birtoknál sem tudjuk megállapítani, s így a birtokok hozzávetőleges értékét sem lehet megállapítani. Ez okból

*) V. ö. Erdélyi László: *A pannonhalmi főapátság története*. 79. 1. (A Pannonhalmi Sz. Benedek-rend történetének I. kötete.)

**) Acsády I.: *A magyar jobbágyság története*. 47. l.

***) V. ö. Wenczel: *Magyarország mezőgazdaságának története*. 136.

a művelési módok és a birtokok jövedelméről csak a nagybirtok önálló hatalommá létének utolsó idejéből számolhatunk be, amikor a rabszolgaság megszűnése, illetve jobbágysággá való átalakulásával a jobbágyok teljesítményeiről már vannak megbízható adataink. Ez adatok használata azonban nagyon nagy figyelmet igényel, mert a legtöbb adat a földesúr és a község lakosai közt szolgáltatásaikra nézve létrejött egyezségből meríthető. Épen ezért azt bizonyítja, hogy szabad községek teljesítményéről van még csak szó, mert rabszolga községekről még alig egyezkedett a földesúr oly korban, mikor még rabszolgaság van.*) A szolgálatok felsorolásával itt nem foglalkozhatom, mert a sok különböző szolgálat úgysem ad képet arról, hogy mit kapott a földesúr. A XV. század közepéig még nincs országosan elfogadott elv s így minden birtokos másképpen szabta meg a szolgáltatásokat.**)

A nagybirtokok s különösen az egyházi nagybirtokok helyzetét érdekesen világítja meg az a körülmény, hogy népeiknek egy tekintélyes része katonai szolgálatot teljesített. Így a pécsváradi apátság 1107 háza, illetve szolgálójai közül 200 volt katona. Mindenütt találunk katonát, ha nem is ilyen tekintélyes számban. Úgy látszik, a később lovas szolga neve alatt összeírtak katonai szolgálatokat teljesítettek. Ezeknek szükségességét eléggé megvilágítja az a tény, hogy a földet leigázott munkásokkal kellett megművelni s így szükséges volt állandó katonai erőt tartani. E katonai erőtartás a várak építése után még könnyebb s a birtokszerzés és megtartás arra, akinek legnagyobb a katonai ereje, a legkönnyebb, úgy hogy a XV. század végén a birtokaránytalanságok ezelőtt s azóta nem tapasztalt méreteket öltöttek. Azt az állapotot, melyet az ország a korban mutat, Acsády összeállítása nyomán mutatom be.

Eszerint 1494-ben összesen 157.000 porta volt abban a 40 magyar megyében, melyekből adataink vannak, Erdélyben 7 megye állapotát ismerjük, itt 31.000 portát írtak össze. Az összeírt magyarországi 157.000 portából 49.000-nek a tulajdonosa ismert. Ebből 12.000 porta egyházi, 2700 királyi, 3300 királynői, 790 városi, 30.000 világi. Ez a kép azonban nagyon csonka, ami azonnal kitér, ha az egyes leggazdagabb földesurak portaszámait nézzük.

Eszerint 1494-ben az egész ország területéből kimutathatólag Szapolyai Istvánnak 12.300, Corvin Jánosnak 6000, Geréb Péternek 5600, Újlaky Lőrincnek 3700, Pamkyrchner Györgynek 2500, Kinizsi Pálnak 2300, a Kanizsayaknak és Bánffyaknak 2200 portája.

Tudjuk, hogy Szapolyai birtokainak száma még szaporodott az ezt követő időben. A birtokszerzés és a közhivatal összefüggését Szapolyainak és Bakóc Tamásnak a szerzései mutatják. Mindkettő teljesen szegényen kezdi pályáját, s az ország területének nagy részét szerzi meg tulajdonául. Bakóc még többet szerez Szapolyainál, mert az ország egész területének egy hatoda az övé.

Amilyen gyorsan szedik össze, oly gyorsan szét is hull az ily vagyon s mint Acsádynak a következő század végéről készített kimu-

*) Ezt a körülményt Acsády I. i. m. nem domborítja ki.

**) V. ö. Acsády I.: i. m. 80. s köv., 98. s köv., 134. s köv. 1.

tatása mutatja,*) már egészen más családok szerepelnek még mint első s legnagyobb birtokosok. Innen kezdve a birtokállapot folyton változik, míg végre a török kiűzése után megint új emberek jelennek meg, akik az ország területének nagy részét megkapják és akiből kerül ki az ország új arisztokráciája. Ezeknek birtokaira vonatkozó adatok nem állanak rendelkezésünkre, de különben is helyszüke miatt ezeket közölni már úgysem lehetne, csak annyit kell még kiemelni, hogy 1720-ban az ország összlakosságának száma 2½ millió. Ennek 5,47%-a kiváltságos osztályhoz tartozik, a többi polgár és jobbágy. A kiváltságosoknak persze csak elenyésző része nagybirtokos s befolyásos tagja a köznek, a nemesség óriási arányszáma kisbirtokos.

Nem feladatomban, hogy a nagybirtok történetén kívül bármily irányú hatását a nagybirtoknak bemutassam. Nem is vállalkozom rá, el fogják ezt nálamnál jobban végezni az egyes előadók, hiszen az adott szűk keretben még a rám bízott feladatot is csak nagyon hiányosan oldhattam meg. Amiért is szíves elnézésüket kérem.

Ágoston Péter.

*) Acsády: *A magyar nemesség a mohácsi vész után*. (Ebben azonban csak Ferdinand 37 megyéjére vonatkozó adatok alapján dolgozta fel a birtokállapotot.)

